

Uniwersytet Rzeszowski. Kolegium Nauk Społecznych

MONIKA BADOWSKA-HODYR

ORCID: 0000-0001-7000-3248, monika.badowska.hodyr@gmail.com

Wartość programów podtrzymujących więź osadzonych z rodziną z perspektywy procesu inkluzji społecznej

The Value of Programs Supporting Maintaining the Bond between Prisoners and Their Families
from the Perspective of the Social Inclusion Process

PROPOZYCJE CYTOWANIA: Badowska-Hodyr, M. (2020). Wartość programów podtrzymujących więź osadzonych z rodziną z perspektywy procesu inkluzji społecznej. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio J, Paedagogia-Psychologia*, 33(4), 95–112. DOI: <https://doi.org/10.17951/j.2020.33.4.95-112>.

STRESZCZENIE

W artykule zaprezentowano wyniki badań będące efektem projektów zrealizowanych w jednostkach penitencjarnych Republiki Czech i Polski. Badania zostały przeprowadzone wśród osadzonych uczestniczących w programach z zakresu integracji rodzin, posiadających dzieci do 15. roku życia. Metodą badawczą był sondaż diagnostyczny. Dokonano analizy ich funkcjonowania w warunkach izolacji więziennej z uwzględnieniem relacji łączących ich z bliskimi i dziećmi. Poruszono także kwestię przepisów i regulacji prawnych dotyczących standardów postępowania penitencjarnego uwzględniającego podtrzymywanie więzi z rodziną. Rezultaty badań potwierdziły, jak bardzo ważny dla osadzonych jest kontakt z rodziną i dziećmi oraz uczestnictwo w programach integracji rodzin. Skoncentrowano się na jednym z istotniejszych środków oddziaływania penitencjarnego, który w aktualnej rzeczywistości penitencjarnej stanowi kluczowy element powodzenia procesu inkluzji społecznej, a tym samym niepowrotności do przestępstwa. To zdecydowanie czynnik chroniący. Badania stanowią wartościową rekomendację do opracowania konkretnych strategii postępowania penitencjarnego, wzmacniających jakość systemu rodzinnego w sytuacji, gdy rodzice odbywają karę pozbawienia wolności. W artykule wskazano również na realizowane w zakładach karnych wyróżniające się programy penitencjarne z zakresu integracji rodzin.

Słowa kluczowe: izolacja więzienna; rodzina; dziecko; programy integracji rodzin

WPROWADZENIE

Czynnikami ryzyka, które istotnie determinują i wzmacniają proces ekskluzji społecznej, w kontekście psychospołecznego i prawnego funkcjonowania jednostki są: wieloletni pobyt w izolacji więziennej, wysoki poziom prizonizacji, lęk przed wyjściem na wolność, brak wsparcia rodziny podczas odbywania kary pozbawienia wolności, brak zaufania społecznego, stygmatyzacja, brak silnej więzi emocjonalnej z rodziną, brak udziału w terapii uzależnień, brak pracy, wysoki poziom lęku oraz brak planów na przyszłość. Funkcjonując w określonej rzeczywistości, człowiek rezerwuje ją dla siebie z perspektywy własnych doświadczeń, dokonywanych wyborów, przeżyć, uczuć, emocji, pragnień. W rzeczywistości własnego *ja* uwikłana zostaje jego tożsamość, naznaczona piętnem uwięzienia. Jest to bardzo znaczące, gdy skupimy uwagę na sytuacji rozłąki dziecka z osadzonym rodzicem. Dyskurs w tej materii jest wartościowy zarówno w wymiarze jednostkowym, jak i społecznym. Wyjątkowo aktualna w kontekście podjętego zagadnienia, głęboka i poruszająca jest refleksja, którą z czytelnikiem dzieli się Jefrosinia Kiersnowska:

Nie nad tym, że jestem absolutnie samotna, że nie obchodzę nikogo na całym świecie: nikogo nie obchodzi to, co mnie cieszy, co zasmuca czy jest mi smutno, czy wesoło. I nie nad tym, że nie mam się o kogo zatroszczyć, kogo przyhołubić, wiedząc, że moja miłość jest komuś potrzebna jak majowy deszcz roślinie. Po prostu nie mogę się pogodzić z myślą, że po dwudziestu latach, które mama przeżyła w rozłące ze mną, nie mając żadnego oparcia prócz siebie samej, swoich sił, swojego rozumu i dobrej woli, śmierć ją bezlitośnie okradła. (Kiersnowska, 2012, s. 8)

Uwzględniając potrzeby i oczekiwania polskiego systemu penitencjarnego, należy wdrożyć takie rozwiązania, by model oddziaływań penitencjarnych był jak najbardziej optymalny i innowacyjny. Szczególnej uwagi w aktualnej rzeczywistości penitencjarnej wymagają te segmenty systemu, które determinują proces inkluzji społecznej. Warto skierować uwagę na takie czynniki chroniące, jak: zaufanie społeczne, niepostrzeganie jednostki przez pryzmat „więźnia” w środowisku lokalnym, brak lęku przed wyjściem na wolność, wsparcie rodziny podczas odbywania kary pozbawienia wolności, zatrudnienie w trakcie odbywania kary pozbawienia wolności, silna więź emocjonalna z rodziną, niski poziom poczucia osamotnienia, posiadanie kwalifikacji zawodowych ułatwiających zdobycie pracy po odbyciu kary pozbawienia wolności, niski poziom prizonizacji, poczucie bezpieczeństwa, brak uzależnień, udział w terapii uzależnień w trakcie odbywania kary pozbawienia wolności, a następnie kontynuowanie terapii w warunkach wolnościowych oraz możliwość odbywania kary pozbawienia wolności z dzieckiem. Czynniki te definiują kierunek zmian w modelu postępowania penitencjarnego oraz inspirują do podejmowania projektów wartościowych z perspektywy procesu inkluzji społecznej.

METODOLOGICZNE ZAŁOŻENIA BADAŃ WŁASNYCH

Mając świadomość rangi znaczeniowej podjętego dyskursu, wielowymiarowości zagadnienia z perspektywy procesu inkluzji społecznej oraz jego wartości w konstruowaniu innowacyjnego modelu pracy penitencjarnej, a także uwzględniając własne konstatacje oparte na dotychczasowych doświadczeniach¹, na potrzeby niniejszego opracowania wygenerowano w ramach realizowanego projektu badawczego² próbę 112 osadzonych uczestniczących w programach readaptacji i reintegracji społecznej podtrzymujących i wzmacniających ich więz z dziećmi i rodziną, posiadających na wolności dzieci do 15. roku życia. Analizie poddano następujące obszary:

- odczuwane przez osadzonych dolegliwości uwięzienia, z uwzględnieniem aspektu funkcjonalnego, przestrzenno-czasowego, zdrowotnego i społecznego instytucji totalnej,
- funkcjonowanie osadzonych w warunkach izolacji więziennej, z uwzględnieniem relacji łączących ich z bliskimi i dziećmi,
- ocenę osadzonych dotyczącą walorów programów readaptacji i reintegracji społecznej podtrzymujących więz z bliskimi z perspektywy wartościowego (z punktu widzenia oczekiwań społecznych) funkcjonowania w przestrzeni struktur społeczno-prawnych po odbyciu kary pozbawienia wolności.

Pierwsza część projektu badawczego została zrealizowana na terenie dwóch zakładów karnych w Republice Czeskiej. W połowie 2014 r. w Zakładzie Karnym Světlá nad Sázavou pozyskano 68 kwestionariuszy prawidłowo wypełnionych przez kobiety posiadające na wolności dzieci do 15. roku życia oraz 4 kwestionariusze wypełnione przez kobiety odbywające karę pozbawienia wolności wraz z dziećmi³. W połowie 2015 r., prowadząc badania wśród mężczyzn posia-

¹ Autorka tekstu w 2004 r. założyła Sekcję Penitencjarną Naukowego Koła Pedagogów Uniwersytetu Rzeszowskiego, której od początku powstania jest opiekunem naukowym. Ponadto zainicjowała zorganizowanie piętnastu Penitencjarnych Obozów Naukowych, a także wizyt studyjnych i warsztatów penitencjarnych zrealizowanych we współpracy ze Służbą Więzienną w zakładach karnych i aresztach śledczych. Organizowała również spotkania i dyskusje z praktykami penitencjarnymi, w tym w zakresie działań wspierających proces readaptacji społecznej osób odbywających karę pozbawienia wolności. Od 2015 r. autorka jest członkiem Jury Ogólnopolskiego Konkursu na Program Resocjalizacji Sprzyjający Readaptacji Społecznej Osób Pozbawionych Wolności o nagrodę Dyrektora Generalnego Służby Więziennej.

² Badania naukowe z dotacji podmiotowej służącej rozwojowi potencjału badawczego Wydziału Pedagogicznego Uniwersytetu Rzeszowskiego, obszar: Więzienne rodzicielstwo. Rodzice i ich dzieci w przestrzeni penitencjarnej. Realizacja: luty 2014 – listopad 2017; teren badań: jednostki penitencjarne Republiki Czeskiej, jednostki penitencjarne OISW w Polsce.

³ Paragraf 4 pkt b) Nařízení 36/2012 Generálního ředitele Vězeňské služby České republiky kterým se stanoví podmínky pro výkon vazby a výkon trestu odnětí svobody u matek nezletilých dětí ve Věznici Světlá nad Sázavou (změna: NGR č. 62/2013) stanowi, že matka může odbyvat karu pozbavenia wolności z dieckiem, ktoré jest w wieku od 1 do 3 lat.

dających na wolności dzieci do 15. roku życia, odbywających karę pozbawienia wolności w Zakładzie Karnym Straż pod Ralskiem, otrzymano 70 prawidłowo wypełnionych kwestionariuszy. Druga część projektu (lata 2016–2017) objęła swym zasięgiem jednostki penitencjarne OISW Rzeszów⁴, OISW Kraków⁵, OISW Lublin⁶, OISW Wrocław⁷ i OISW Warszawa⁸. W efekcie przeprowadzonych działań otrzymano 169 prawidłowo wypełnionych kwestionariuszy. Reasumując, uzyskano 311 kompletów kwestionariuszy, w tym 112 od osadzonych uczestniczących w programach readaptacji i reintegracji społecznej podtrzymujących i wzmacniających ich więz z dziećmi i rodziną, posiadających na wolności dzieci do 15. roku życia. Kwerenda prowadzona była za osobistą zgodą osadzonych oraz dyrektorów zakładów karnych. Respondenci uczestniczyli w badaniach w warunkach dla nich bezpiecznych i gwarantujących im pełną anonimowość. Podczas badań udzielono respondentom niezbędnych wyjaśnień o charakterze proceduralnym; nie sugerowano niczego, co mogłoby odnosić się do obszaru treściowego odpowiedzi. Każdemu wypełnionemu zestawowi kwestionariuszy został nadany numer identyfikacyjny.

W tabeli 1 zamieszczono szczegółowe dane dotyczące charakterystyki próby badawczej, czyli 112 osadzonych rodziców uczestniczących w programach readaptacji i reintegracji społecznej podtrzymujących i wzmacniających więz z dziećmi i rodziną, posiadających na wolności dzieci do 15. roku życia.

Tabela 1. Struktura socjodemograficzna próby badawczej – osadzonych rodziców (n = 112)

	Wyszczególnienie	Liczebność	%
Płeć	kobieta	63	56,3
	mężczyzna	49	43,8
Wykształcenie	niepełne podstawowe	2	1,8
	podstawowe	37	33,0
	gimnazjalne	25	22,3
	zawodowe	27	24,1
	średnie techniczne	4	3,6
	średnie ogólnokształcące	10	8,9
	licencjat	3	2,7
	wyższe magisterskie	4	3,6

⁴ Okręgowy Inspektorat Służby Więziennej w Rzeszowie: ZK Rzeszów, ZK Jasło, AŚ Nisko.

⁵ Okręgowy Inspektorat Służby Więziennej w Krakowie: ZK Kraków Nowa Huta, AŚ Kielce.

⁶ Okręgowy Inspektorat Służby Więziennej w Lublinie: AŚ Lublin.

⁷ Okręgowy Inspektorat Służby Więziennej we Wrocławiu: ZK nr 1 Wrocław.

⁸ Okręgowy Inspektorat Służby Więziennej w Warszawie: AŚ Warszawa Grochów.

Tabela 1. cd.

Stan cywilny	wolna(y)	42	37,5
	w konkubinacie	17	15,2
	mężatka/żonaty	27	24,1
	rozwidziona(y)	21	18,8
	wdowa/wdowiec	5	4,5
Deklarowany poziom religijności	wierząca(y) praktykująca(y)	46	41,1
	wierząca(y) niepraktykująca(y)	41	36,6
	niewierząca(y)	25	22,3
Struktura rodziny pochodzenia	pełna, oboje rodzice biologiczni	71	63,4
	rozbita na skutek separacji rodziców	1	0,9
	rozbita na skutek rozwodu rodziców	14	12,5
	niepełna ze względu na śmierć matki	3	2,7
	niepełna ze względu na śmierć ojca	14	12,5
	konkubinat	1	0,9
	opieka instytucjonalna (instytucje opiekuńczo-wychowawcze)	2	1,8
	rodzina zastępcza spokrewniona/śmierć obojga rodziców	2	1,8
Jednostka penitencyjna (teren eksploracji)	AŚ Nisko (OISW Rzeszów)	7	6,3
	ZK Jasło (OISW Rzeszów)	14	12,5
	ZK Rzeszów (OISW Rzeszów)	11	9,8
	AŚ Warszawa-Grochów (OISW Warszawa)	3	2,7
	AŚ Kielce (OISW Kraków)	4	3,6
	ZK Kraków Nowa Huta (OISW Kraków)	5	4,5
	AŚ Lublin (OISW Lublin)	4	3,6
	Světlá nad Sázavou (Czechy)	40	35,7
	Stráž pod Ralskem (Czechy)	24	21,4
Rodzaj zakładu karnego	dla pierwszy raz karanych	70	62,5
	dla młodocianych	0	0,0
	dla recydywistów	42	37,5
Typ zakładu karnego	zamknięty	42	37,5
	półotwarty	68	60,7
	otwarty	2	1,8
System odbywania kary pozbawienia wolności	zwykły	30	26,8
	programowanego oddziaływania	73	65,2
	terapeutyczny	9	8,0

Źródło: opracowanie własne.

Z danych zamieszczonych w tabeli 1 wynika, że w próbie badawczej 112 osadzonych rodziców 56,2% to kobiety, a 43,8% to mężczyźni. Średni wiek respondentów to 33,1 lata (M), przy odchyleniu standardowym wynoszącym 6,6 lat (SD). Co najmniej połowa badanych miała przynajmniej 33 lata (Me), najczęściej zaś 35 lat (Mo). Rozkład zmiennej kształtował się od 20 (Min) do 50 lat (Maks). Średnia długość odbywanej kary pozbawienia wolności wśród respondentów wynosiła 4,5 roku (M), przy odchyleniu standardowym wynoszącym 3,7 lat (SD). Co najmniej połowa respondentów odbywała karę 3 lat pozbawienia wolności (Me), przy czym najczęściej były to 3 lata (Mo). Rozkład zmiennej kształtował się od 1 roku (Min) do 25 lat kary pozbawienia wolności (Maks). Do końca kary pozostało badanym średnio 2,5 roku. Ankietowani legitymowali się przede wszystkim wykształceniem podstawowym (33%), gimnazjalnym (22,3%) i zawodowym (24,1%). Większość była stanu wolnego (37,5%). Ponad połowa badanych pochodziła z rodziny pełnej, oboje rodzice biologiczni (63,4%).

OKRES OSADZENIA I IZOLACJI WIĘZIENNEJ ORAZ SPOSOBY RADZENIA SOBIE Z DOTKLIWOŚCIĄ KARY

Człowiek pozbawiony wolności funkcjonuje w przestrzeni niepowtarzalnych emocji i przeżyć; co więcej, także doświadcza cierpienia, co może stanowić wyjątkową motywację do pracy nad sobą. Jest ona szczególną wyprawą w głąb własnych doświadczeń, naznaczonych dokonującymi się przemianami rzeczywistości społeczno-prawnej. Wymowne są przemyślenia Viktora E. Frankla (2015), jednego z autorytetów moralnych XX w., związane z zagadnieniami wolności człowieka oraz jego godności w poszukiwaniu sensu życia mimo cierpienia i zła. Warto więc zastanowić się, na ile proponowane rozwiązania polskiego systemu penitencjarnego pozwalają skupić się na jednostce uwikłanej w system, wykluczonej, zranionej dotkliwym okresem osadzenia. To czas, o którym jednostka pragnie bezpowrotnie zapomnieć. Zrealizowany projekt badawczy pozwolił na przeprowadzenie analizy dolegliwości subiektywnie doświadczanych przez osadzonych rodziców. Uzyskane odpowiedzi skategoryzowano według podstawowych aspektów środowiska więziennego i zestawiono w tabeli 2.

W wymiarze funkcjonalnym znaczącym źródłem stresu, deprywacji i frustracji dla respondentów jest utrata więzi z rodziną (82,1%) oraz ograniczony kontakt ze światem zewnętrznym (42%). W aspekcie przestrzenno-czasowym osadzeni rodzice doświadczają stanu nudy (21,4%). Jest to więc moment, by się zatrzymać; to przestrzeń motywująca do konstruktywnego działania, refleksji, szczególnej uważności, a także impuls do tego, by pobudzić swoją istotność w perspektywie wniosków z przeszłych doświadczeń, ale i doświadczanie siebie na poziomie wewnętrznych struktur *ja*. Nuda jest „czystą kartą”, którą podsuwa jednostce system, dając jej możliwość, by ją wykorzystała po swojemu. System również oferuje sze-

roczą ofertę oddziaływań penitencjarnych. Czy tym samym nie pozbawia decyzyjności? Czy w ten sposób rani tożsamość, determinuje zagubienie oraz potrzebę zapominania, a może właśnie daje szansę na zmianę? Nuda to końcowy moment doświadczania stanu wytechnienia, to zrozumienie swojej sytuacji i zapomnienie tego, co było. To jednak, mimo wszystko, przestrzeń na coś nowego (Szubański, 2018). Warto podkreślić, że spośród badanej grupy osadzonych blisko 30% do końca kary pozbawienia wolności ma rok. Z perspektywy procesu inkluzji spo-

Tabela 2. Dolegliwość kary pozbawienia wolności z perspektywy próby badawczej – osadzonych rodziców (n = 112)

	Wyszczególnienie	Liczebność	%
Subiektywnie odczuwane dolegliwości uwięzienia*	Aspekt funkcjonalny*		
	utrata więzi z rodziną	92	82,1
	wymóg podporządkowania regulaminowi	3	2,7
	ubóstwo barw	8	7,1
	pełna kontrola zachowania, ingerowanie we wszystkie obszary życia	16	14,3
	ograniczony kontakt ze światem zewnętrznym	47	42,0
	ograniczenie swobody decyzji i działania	24	21,4
	brak poczucia bezpieczeństwa	17	15,2
	lęk przed wyjściem na wolność	6	5,4
	Aspekt przestrzenno-czasowy*		
	funkcjonowanie na niewielkiej, ograniczonej przestrzeni	12	10,7
	bezsenna	15	13,4
	podejrzliwość	10	8,9
	nuda	24	21,4
	bezsilność	6	5,4
	pragnienie śmierci	3	2,7
	Aspekt zdrowotny*		
	częste bóle głowy	16	14,3
	częste bóle brzucha	5	4,5
	częste bóle żołądka	3	2,7
	wzmoczony popęd seksualny	3	2,7
	Aspekt społeczny*		
	poczucie winy i wstydu w związku z popełnionym czynem karalnym	72	64,3
	poczucie napiętnowania społecznego	18	16,1
	poczucie osamotnienia	80	71,4

Tabela 2. cd.

Minimalizacja dolegliwości uwięzienia*	widzenia z bliskimi	84	75,0
	widzenia z dzieckiem/dziećmi	65	58,0
	możliwość odbywania kary pozbawienia wolności z dzieckiem/dziećmi	6	5,4
	rozmowa z wychowawcą	10	8,9
	opieka psychologa	8	7,1
	opieka terapeuty	8	7,1
	opieka kapelana	3	2,7
	zajęcia k-o	12	10,7
	zajęcia sportowe	10	8,9
	nauka	12	10,7
	praca	43	38,4
	przepustki	30	26,8
	czytanie książek	1	0,9

* – pytanie wielokrotnego wyboru

Źródło: opracowanie własne.

łecznej bardzo ważne jest odniesienie się do uwypuklonego w badaniach aspektu społecznego. Subiektywnie odczuwaną dolegliwością wśród respondentów jest bowiem doświadczanie przez nich poczucia winy i wstydu w związku z popełnionym czynem karalnym (64,3%) oraz poczucie osamotnienia (71,4%). W zdecydowanej większości osadzeni rodzice dostrzegają niepowtarzalny walor widzeń z bliskimi (75%) oraz widzeń z dziećmi (58%), minimalizują one bowiem dolegliwości wynikające z uwięzienia w zdefiniowanych obszarach.

KONTAKTY OSADZONYCH Z BLISKIMI I DZIEĆMI

Podtrzymywanie i wzmacnianie, a także odbudowa kontaktów osadzonych z bliskimi i dziećmi to priorytet z perspektywy projektowania optymalnego modelu oddziaływań penitencjarnych oraz rekomendacji do programów readaptacji i reintegracji społecznej (Szymanowski, Migdał, 2014). Zgodnie z przepisami ustawy z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny wykonawczy (t.j. Dz.U. 2020, poz. 523, 568) wykonywanie kary pozbawienia wolności ma na celu wzbudzenie w osadzonym woli współdziałania w kształtowaniu jego społecznie pożądanego postaw, w szczególności poczucia odpowiedzialności, potrzeby przestrzegania porządku prawnego i tym samym powstrzymania się od powrotu do popełniania przestępstw. Aby cel ten osiągnąć, przy poszanowaniu ich praw i wymaganiu wypełniania przez nich obowiązków prowadzi się zindywidualizowane oddziaływania, uwzględniając przede wszystkim pracę, nauczanie, zajęcia kulturalno-oświa-

towe i sportowe, podtrzymywanie kontaktu z rodziną i światem zewnętrznym oraz środki terapeutyczne. Zebrany w trakcie realizacji projektu materiał empiryczny wyeksponował, jak osadzeni rodzice radzą sobie z sytuacją izolacji więziennej, w szczególności uwzględniając kontakt z bliskimi i dziećmi pozostającymi na wolności (tabela 3). W próbie badawczej osadzonych posiadających dzieci w wieku do 15. roku życia znaczny odsetek (57,1%) zadeklarował posiadanie pełnych praw rodzicielskich, duży był jednak także odsetek badanych (34,8%), którzy mają ograniczone prawa rodzicielskie. Zdecydowana większość respondentów posiada 1–2 dzieci w wieku do 15. roku życia, a blisko 54% ma w celu zdjęcie swojego dziecka.

Tabela 3. Kontakty z bliskimi i dziećmi z perspektywy próby badawczej – osadzonych rodziców (n = 112)

Wyszczególnienie		Liczebność	%
Liczba posiadanych dzieci w wieku do 15. roku życia	1–2 dzieci	88	78,6
	3–4 dzieci	12	10,7
	powyżej 4 dzieci	12	10,7
Relacje, kontakty, uczucia w odniesieniu do bliskich i dzieci*	Formy kontaktu z bliskimi*		
	korespondencja	88	78,6
	rozmowy telefoniczne	73	65,2
	widzenia w zakładzie karnym	59	52,7
	przepustki	14	12,5
	Skype	2	1,8
	Uczucia, emocje towarzyszące bezpośrednim kontaktom z bliskimi*		
	radość z bezpośredniego kontaktu	59	52,7
	szczęście	47	42,0
	dobry wpływ i wsparcia	65	58,0
	tęsknota	29	25,9
	wstyd	47	42,0
	niepokój, uczucie pustki	6	5,4
	wyrzuty sumienia	31	27,7
	bezzadność	15	13,4
	Formy kontaktu z dziećmi*		
	korespondencja	79	70,5
	rozmowy telefoniczne	72	64,3
	widzenia w zakładzie karnym	52	46,4
	przepustki	15	13,4
	Skype	4	3,6
	Uczucia, emocje towarzyszące bezpośrednim kontaktom z dziećmi*		
	radość z bezpośredniego kontaktu	57	50,9

Tabela 3. cd.

Relacje, kontakty, uczucia w odniesieniu do bliskich i dzieci*	szczęście	53	47,3
	dodają siły i wsparcia	66	58,9
	tęsknota	43	38,4
	wstyd	44	39,3
	niepokój, uczucie pustki	5	4,5
	wyrzuty sumienia	37	33,0
	bezzadność	17	15,2
	przygnębienie, że nie mogą być rodzicem na co dzień	45	40,2
	poczucie straconych chwil	27	24,1
	Oznaki przeżywania rozłąki z dziećmi*		
	apatia	17	15,2
	nadpobudliwość	25	22,3
	agresja	10	8,9
	autoagresja	4	3,6
	obniżony poziom nastroju	65	58,0
	plączliwość	53	47,3
	zaburzenia wegetatywne	24	21,4
	depresja	32	28,6
	migreny	15	13,4
Dziecko z rodzicem w zakładzie karnym	wartościowa sytuacja zarówno dla dziecka, jak i dla rodzica odbywającego karę pozbawienia wolności, minimalizuje poczucie osamotnienia oraz sprzyja poczuciu bezpieczeństwa	60	53,6
	nie mam zdania na ten temat	38	33,9
	dziecko nie powinno przebywać z rodzicem w zakładzie karnym, wzmacniałoby to jeszcze bardziej poczucie winy u rodzica odbywającego karę pozbawienia wolności; dziecko nie jest niczemu winne, by przebywać w zakładzie karnym	14	12,5

* – pytanie wielokrotnego wyboru

Źródło: opracowanie własne.

Więź rodzinna – jej wzmacnianie i odbudowa – ma fundamentalne znaczenie w procesie readaptacji społecznej oraz w ograniczaniu społecznych skutków uwięzienia, także w przypadku dzieci, które w sposób szczególnie doświadczają nieobecności rodziców odbywających karę pozbawienia wolności, reagując płaczem, złością, poczuciem winy i wstydu, problemami w uczeniu się czy lękiem przed utratą drugiego z rodziców. Czynnikiem determinującymi takie reakcje dzieci mogą być: wiek i poziom rozwoju dziecka; sytuacja, gdy było ono świadkiem aresztowania rodzica; długość wyroku; możliwość i częstotliwość kontaktu z osadzonym rodzicem. Warto podkreślić, że utrzymywanie kontaktów z rodziną stanowi konstytutywny czynnik przeciwdziałający prizonizacji oraz determinujący potrzeby uczuciowe i bezpieczeństwo osadzonych (Kwieciński, 2013). W rezultacie przeprowadzonych badań można stwierdzić, że osadzeni rodzice utrzymują kontakt z osobami bliskimi poprzez korespondencję (78,6%), rozmowy telefoniczne (65,2%) oraz widzenia w zakładzie karnym (52,7%). Uczucia i emocje, jakie im wówczas towarzyszą, to świadomość wsparcia, siły i bliskości ze strony osób bliskich (58%), radość z bezpośredniego kontaktu (52,7%), szczęście (42%), tęsknota (25,9%), wstyd w związku z pobytem w zakładzie karnym (42%) oraz wyrzuty sumienia (27,7%). Kontakt z rodziną w różnych formach pozwala na utrzymanie bliskiej relacji emocjonalnej i jej wzmacnianie, mimo że w sytuacji osadzenia. To istotny czynnik wspierający utrzymanie więzi społecznych, tak bardzo znaczących w kontekście procesu inkluzyjności społecznej (Ciosek, Pastwa-Wojciechowska, 2016). Kontakty z dziećmi z perspektywy osadzonych rodziców powodują doświadczanie bardzo silnego wsparcia (58,9%), wywołują uczucia radości (50,9%) i szczęścia (47,3%), ale także przygnębienia w związku ze świadomością, że nie mogą być na co dzień blisko swoich dzieci (40,2%). Kontakt z dziećmi jest cenny i ważny, ponieważ wzmacnia pozytywny obraz samego siebie, daje poczucie bezpieczeństwa, pomaga poradzić sobie z obniżonym poczuciem nastroju, tęsknotą, wstydem, płaczliwością i depresją. Jest on utrzymywany poprzez korespondencję (70,5%), rozmowy telefoniczne (64,3%) oraz widzenia w zakładzie karnym (46,4%).

PROGRAMY PODTRZYMUJĄCE WIĘŹ OSADZONYCH Z RODZINĄ I ICH WARTOŚĆ

Programy resocjalizacji i readaptacji społecznej realizowane wobec osób przebywających w warunkach izolacji więziennej stanowią istotny i zróżnicowany element oddziaływań resocjalizacyjnych mających na celu przygotowanie osadzonych do prawidłowego funkcjonowania w społeczeństwie po opuszczeniu zakładu karnego (Nawrocka, Marczak, 2017). Zgodnie z art. 2 ust. 2 pkt 1 ustawy z dnia 9 kwietnia 2010 r. o Służbie Więziennej (t.j. Dz.U. 2020, poz. 848, 1610) do podstawowych zadań Służby Więziennej należy prowadzenie oddziaływań pe-

nitencyjnych i resocjalizacyjnych wobec osób skazanych na karę pozbawienia wolności, przede wszystkim przez organizowanie pracy sprzyjającej zdobywaniu kwalifikacji zawodowych, nauczania, zajęć kulturalno-oświatowych, zajęć z zakresu kultury fizycznej i sportu oraz specjalistycznych oddziaływań terapeutycznych. Podstawową funkcją procesu resocjalizacji jest ponowne przystosowanie jednostki łamiącej zasady życia społecznego do funkcjonowania w społeczeństwie z perspektywy nowego, bardziej adekwatnego stylu komunikacji społecznej, poziomu samooceny, poczucia własnej wartości, poczucia i potrzeby sensu życia, poczucia odpowiedzialności. Aby proces zmiany, korekty czy rewaloryzacji przyniósł jak najlepsze efekty, przede wszystkim należy zwrócić uwagę na dobór odpowiednich i zindywidualizowanych oddziaływań, m.in. w postaci właściwie opracowanych i wdrażanych programów sprzyjających konstruktywnemu przystosowaniu jednostki do pełnienia przez nią określonych ról społecznych, a także jej wartościowemu funkcjonowaniu w przestrzeni struktur społeczno-prawnych (Badowska-Hodyr, 2016). Istotne jest wdrażanie takich projektów, które pomogą osadzonemu poradzić sobie ze swoimi problemami, aby w jak najłagodniejszym stopniu doświadczyli rzeczywistości wolnościowej (Osiałyński, 2003).

Zarządzenie nr 19 Dyrektora Generalnego Służby Więziennej z dnia 14 kwietnia 2016 r. w sprawie szczegółowych zasad prowadzenia i organizacji pracy penitencjarnej oraz zakresów czynności funkcjonariuszy i pracowników działów penitencyjnych i terapeutycznych oraz oddziałów penitencyjnych określa szczegółowe zasady prowadzenia i organizacji oddziaływań penitencyjnych w zakresie:

- prowadzenia i organizacji programów resocjalizacji skazanych, w zakresie: przeciwdziałania agresji i przemocy; przeciwdziałania uzależnieniom oraz nadużywaniu alkoholu lub używaniu narkotyków; przeciwdziałania prokryminalnym postawom; aktywizacji zawodowej i promocji zatrudnienia; kształtowania umiejętności społecznych i poznawczych; integracji rodzin; zapobiegania negatywnym skutkom izolacji, zwłaszcza wobec skazanych odbywających długoterminowe kary pozbawienia wolności,
- prowadzenia i organizacji zajęć kulturalno-oświatowych z zakresu wychowania fizycznego i sportu oraz obsługi bibliotecznej, radiowęzła i studia telewizyjnego,
- prowadzenia rozmów wychowawczych z osadzonymi,
- nagradzania i karania dyscyplinarnego osadzonych,
- postępowania z osadzonymi cudzoziemcami oraz osobami niepełnosprawnymi,
- przeciwdziałania wzajemnej demoralizacji osadzonych, negatywnym przejawom podkultury przestępczej, występowaniu zachowań agresywnych i samoagresji,
- oddziaływań na osadzonych poprzez pracę,
- udzielania pomocy w przygotowaniu do readaptacji społecznej osadzonych oraz pomocy doraźnej osobom zwalnianym z zakładów karnych,

- prowadzenia badań psychologicznych, udzielania pomocy psychologicznej oraz prowadzenia oddziaływań psychokorekcyjnych,
- prowadzenia oddziaływań terapeutycznych,
- dokumentowania prowadzonych oddziaływań penitencjarnych i terapeutycznych.

Realizując badania do projektu, zapytano respondentów, jaką wartość mają dla nich programy podtrzymujące więź z rodziną. Wyniki eksploracji zostały ujęte w tabeli 4. Osadzeni rodzice, posiadający na wolności dzieci do 15. roku życia, uczestniczący w programach z obszaru readaptacji i reintegracji społecznej, w szczególności podtrzymujących, wzmacniających i odbudowujących więź z rodziną, odbywający karę pozbawienia wolności w polskich jednostkach penitencjarnych, za istotną ich wartość uznali:

- lepsze radzenie sobie z problemami i troskami w zakładzie karnym,
- wzrost poczucia wartości i godności osobistej,
- uczucie, że mimo osadzenia dziecko akceptuje i nie odrzuca rodzica,
- zmniejszenie poczucia osamotnienia,
- „czuję, że po odbyciu kary mam dom, do którego mogę wrócić”,
- „mam kogoś, kto mnie kocha i na mnie czeka”,
- większą motywację do zmiany na lepsze,
- poczucie, że jest się ważnym i potrzebnym dla kogoś,
- pozytywne i konstruktywne doświadczenia społeczne.

Z kolei osadzeni rodzice odbywający karę pozbawienia wolności w jednostkach penitencjarnych w Republice Czech podkreślali, że programy z obszaru integracji rodzin:

- zmniejszają poczucie osamotnienia,
- motywują do pracy nad sobą,
- wzmacniają poczucie posiadania domu, rodziny, bliskich, którzy mimo uwięzienia czekają i tęsknią.

Stosując procedurę korelacji, dokonano oszacowania zależności pomiędzy zmiennymi: terenem eksploracji (Polska, Republika Czech) a opiniami osadzonych rodziców na temat wartości programów podtrzymujących więź z rodziną. Współczynnik korelacji r-Pearsona pomiędzy zmiennymi wyniósł $r = 0,776$. Wartość współczynnika korelacji jest dodatnia, co oznacza, że zmienne te wzrastają w tym samym kierunku. Rzeczywista wartość współczynnika Pearsona wskazuje na korelację wysoką (zależność znaczna), istotną statystycznie na poziomie $p < 0,05$.

Warto nawiązać do koncepcji D.A. Andrewsa (1995) i Jamesa Bonta (1997), którzy odwołują się do konkretnych czynników w przebiegu procesu korekty, zmiany i rewaloryzacji z perspektywy skuteczności danego programu oraz potencjału (wiedzy, umiejętności i kompetencji) personelu penitencjarnego. Są one następujące:

- 1) stopień ryzyka powrotu do przestępstwa – zintensyfikowanymi oddziaływaniami należy obejmować przede wszystkim osadzonych o średnim i wysokim stopniu ryzyka powrotności do przestępstwa,
- 2) indywidualne czynniki kryminogenne oraz wynikające z nich potrzeby resocjalizacyjne – znaczące jest uwrażliwienie na zaspokojenie potrzeb osadzonych wynikających z indywidualnych czynników ryzyka powrotu do przestępstwa, takich jak postawy czy deficyty wychowawcze,
- 3) dostosowanie programu do możliwości osadzonych – zdaniem przywołanych autorów szczególną uwagę należy poświęcić na zainteresowanie osadzonych programem, w dalszej kolejności zaś na zmotywowanie ich do zmiany; ponadto programy powinny być elastyczne, zindywidualizowane, dostosowane do możliwości intelektualnych uczestników,
- 4) swoboda działania personelu więziennego – penitencjarny personel specjalistyczny i profesjonaliści kreujący programy powinni mieć możliwość podejmowania niczym nieograniczonych decyzji, bazując w szczególności na własnej wiedzy, doświadczeniu, świadomości konkretnych mechanizmów oraz kontekstu funkcjonowania jednostki w przestrzeni struktur społecznych,
- 5) integralność programu – stanowią o tym szerokie podstawy teoretyczne, wielowymiarowy charakter i rozległe cele, wyeksponowanie czynników ryzyka powrotu do przestępstwa, indywidualizacja proponowanych oddziaływań, sprofilowanie uwzględniające modelowanie i odgrywanie ról przez uczestników programu oraz elementy treningu umiejętności społecznych i poznawczych (Marczak, 2009).

Programy realizowane w zakładach karnych powinny być zintegrowane z teorią oraz uwzględniać wyniki aktualnych badań empirycznych, a przede wszystkim każdy ich moduł powinien mieć odniesienie do strategii umożliwiającej ich ewaluację, co stanowi konstytutywny czynnik efektywności prowadzonych oddziaływań z perspektywy procesu inkluzji społecznej (Badowska-Hodyr, 2016).

Mając na uwadze konieczność realizacji podstawowych zadań Służby Więziennej, zgodnie z art. 2 ust. 2 pkt 1 ustawy z dnia 9 kwietnia 2010 r. o Służbie Więziennej Dyrektor Generalny Służby Więziennej podjął decyzję o ogłoszeniu Ogólnopolskiego Konkursu na Program Resocjalizacji Sprzyjający Readaptacji Osób Pozbawionych Wolności. Regulamin Konkursu stanowi, że podstawową funkcją procesu resocjalizacji jest ponowne przystosowanie jednostki łamiącej zasady życia społecznego do funkcjonowania w społeczeństwie z perspektywy nowego, bardziej adekwatnego stylu komunikacji społecznej, poziomu samooceny, poczucia własnej wartości, poczucia i potrzeby sensu życia, poczucia odpowiedzialności. Aby proces zmiany, korekty i rewaloryzacji przynosił jak najlepsze efekty, priorytetem jest zwrócenie uwagi na dobór odpowiednich i zindywidualizowanych oddziaływań, m.in. w postaci właściwie opracowanych i realizowanych programów sprzyjających konstruktywnemu przystosowaniu istności do

Tabela 4. Programy podtrzymujące więź z rodziną i ich wartość z perspektywy doświadczeń próby badawczej – osadzonych rodziców (n = 112)

Wyszczególnienie		Polska (n = 48)		Republika Czech (n = 64)	
		liczebność	%	liczebność	%
Wartość udziału w programach*	odbudowa, poprawa relacji z dziećmi	12	25,0	18	28,1
	odbudowa więzi emocjonalnej/ uczuciowej z bliskimi	16	33,3	10	15,6
	lepsze radzenie sobie z problemami i troskami w zakładzie karnym	21	43,8	13	20,3
	lepsze postrzeganie przez administrację w zakładzie karnym	6	12,5	3	4,7
	wzrost poczucia wartości i godności osobistej	46	95,8	25	39,1
	poczucie, że jest się ważnym i potrzebnym dla kogoś	23	47,9	17	26,6
	uczucie, że mimo osadzenia dziecko akceptuje i nie odrzuca rodzica	32	66,7	20	31,3
	zmniejszenie poczucia osamotnienia	28	58,3	31	48,4
	większa tęsknota za wolnością	16	33,3	15	23,4
	„czuję, że po odbyciu kary mam dom, do którego mogę wrócić”	27	56,3	27	42,2
	zmniejszenie uczucia napiętnowania i odrzucenia	9	18,8	6	9,4
	„mam kogoś, kto mnie kocha i na mnie czeka”	32	66,7	33	51,6
	większa motywacja do zmiany na lepsze	32	66,7	36	56,3
	pozytywne konstruktywne doświadczenia społeczne	20	41,7	19	29,7
	odpowiedzialność za własne decyzje	18	37,5	22	34,4
	pozbycie się poczucia bezradności	9	18,8	8	12,5
	łagodzenie skutków izolacji	18	37,5	12	18,8
	przygotowują do życia na wolności	16	33,3	20	31,3
	pomagają się zrelaksować i odreagować stres	18	37,5	16	25,0
	dają satysfakcję	14	29,2	6	9,4
rozwijają zainteresowania i zdolności	16	33,3	10	15,6	

* – pytanie wielokrotnego wyboru

Źródło: opracowanie własne.

pełnienia przez nią określonych ról społecznych, a także uczących adaptacji do otaczającego środowiska. Działania podejmowane przez Służbę Więzienną powinny być zatem ukierunkowane na wypracowanie modelowych programów przygotowujących jednostki naznaczone piętnem wykluczenia, manipulacji i totalności zakładu karnego do właściwego funkcjonowania w przestrzeni struktur pozainstytucjonalnych. Organizatorem Konkursu było Biuro Penitencjarne Centralnego Zarządu Służby Więziennej. Z programów z obszaru integracji rodzin, docenionych ze względu na ich walory oraz wartość w kontekście procesu inkluzyjności społecznej, warto wymienić następujące:

- „Leśna kolonia”, Zakład Karny w Krzywańcu,
- „Akademia Rodzica”, Areszt Śledczy Lublin,
- „Lepsza matka”, Areszt Śledczy w Krakowie,
- „Fajny Tata”, Zakład Karny nr 2 w Grudziądzu,
- „Rodzinne Drzewo”, Zakład Karny nr 2 w Strzelcach Opolskich, Areszt Śledczy Prudnik,
- „Pokonać Mury – Pokochać Dziecko, czyli jak być dobrym ojcem”, Areszt Śledczy Bielsko-Biała,
- „Ojcem być”, Zakład Karny Barczewo, Oddział Zewnętrzny Kikity,
- „Ojciec i dziecko”, Zakład Karny Strzelin.

ZAKOŃCZENIE

Działania Służby Więziennej powinny zmierzać do readaptacji społecznej osób pozbawionych wolności, a także sprzyjać wypracowaniu optymalnego i innowacyjnego modelu strategii naprawczych, które przełamają schematy myślenia o resocjalizacji penitencjarnej. Aktualne rozwiązania, w kontekście procesu zmiany, korekty i rewaloryzacji, oraz wdrażanie wartościowych programów korekcyjnych, szczególnie w zakresie integracji rodzin, mimo że nie wyczerpują w pełni oczekiwań społecznych (zarówno ustawodawcy, jak i społeczeństwa, a nawet samych skazanych), to skupiają się wokół trzech obszarów: biografii jednostki, doświadczania przez nią rzeczywistości penitencjarnej oraz przestrzeni kulturowo-społeczno-prawnej. W zaleceniu CM/Rec(2018)5 Komitetu Ministrów dla państw członkowskich, dotyczącym dzieci rodziców osadzonych w zakładach karnych, podkreślono, że działania na rzecz łagodzenia niekorzystnego wpływu pozbawienia wolności rodziców na dzieci i na kompetencje rodzicielskie oraz działania mające na celu zapewnienie ochrony rozwoju dziecka i wspieranie łączenia rodzin są priorytetem. Są one też częścią Strategii Rady Europy na rzecz praw dziecka (2016–2021). Dostrzeganie dynamicznych zmian w aktualnej rzeczywistości penitencjarnej – przede wszystkim poprzez wzrost liczby wartościowych programów readaptacji i reintegracji społecznej w zakresie odbudowywania, podtrzymywania i wzmacniania więzi z rodziną – jest nieocenionym

ogniwem procesu inkluzji społecznej, prowadzi bowiem do wzmocnienia wrażliwości, wzrostu emocjonalnej mądrości i odpowiedzialności jednostki mimo sytuacji przymusu i zależności oraz ryzyka utraty indywidualności.

BIBLIOGRAFIA

LITERATURA

- Andrews, A.D. (1995). *The Psychology of Criminal Conduct and Effective Treatment*. W: J. McGuire (ed.), *What Works: Reducing Reoffending* (s. 35–62). New York: Wiley.
- Badowska-Hodyr, M. (2016). Wykonywanie kary pozbawienia wolności wobec osadzonych uzależnionych od alkoholu, środków odurzających lub psychotropowych – wybrane aspekty. W: M. Badowska-Hodyr (red.), *System penitencjarny w kontekście społecznych zagrożeń i szans* (s. 101–118). Rzeszów: Uniwersytet Rzeszowski.
- Bonta, J. (1997). *Offender Rehabilitation: From Research to Practice*, Report No. 1997-1, Solicitor General Canada, Ottawa.
- Ciosek, M., Pastwa-Wojciechowska, B. (red.). (2016). *Psychologia penitencjarna*. Warszawa: PWN.
- Frankl, V.E. (2015). *Człowiek w poszukiwaniu sensu*. Warszawa: Czarna Owca.
- Kiersnowska, J. (2012). *Ile wart jest człowiek*. Warszawa: Świat Książki.
- Kwieciński, A. (red.). (2013). *Postępowanie z wybranymi grupami skazanych w polskim systemie penitencjarnym – aspekty prawne*. Warszawa: Lex a Wolters Kluwer business.
- Marczak, M. (red.). (2009). *Resocjalizacyjne programy penitencjarne realizowane przez Służbę Więzienną w Polsce*. Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.
- Nawrocka, K., Marczak, M. (2017). Analiza wybranych programów resocjalizacji i readaptacji społecznej skierowanych do kobiet pozbawionych wolności. W: I. Mudrecka (red.), *Resocjalizacja, readaptacja i reintegracja społeczna – problemy, programy i perspektywy rozwoju komunikacji* (s. 263–274). Warszawa: Pedagogium Wyższa Szkoła Nauk Społecznych w Warszawie.
- Osiatyński, W. (2003). *O zbrodniach i karach*. Poznań: Media Rodzina.
- Szubański, K. (2018). *Psycholog: nuda jest nam bardzo potrzebna, bo wyzwala kreatywność*. Pobrane z: <http://naukawpolsce.pap.pl/aktualnosci/news%2C30522%2Cpsycholog-nuda-jest-nam-bardzo-potrzebna-bo-wyzwala-kreatywnosc.html> (dostęp: 8.12.2019).
- Szymanowski, T., Migdał, J. (red.). (2014). *Prawo karne wykonawcze i polityka penitencjarna*. Warszawa: Lex a Wolters Kluwer business.

AKTY PRAWNE

- Nařízení 36/2012 Generálního ředitele Vězeňské služby České republiky kterým se stanoví podmínky pro výkon vazby a výkon trestu odnětí svobody u matek nezletilých dětí ve Věznici Světlá nad Sázavou (změna: NGR č. 62/2013).
- Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny wykonawczy (t.j. Dz.U. 2020, poz. 523, 568).
- Ustawa z dnia 9 kwietnia 2010 r. o Służbie Więziennej (t.j. Dz.U. 2020, poz. 848, 1610).
- Zalecenie CM/Rec(2018)5 Komitetu Ministrów dla państw członkowskich, dotyczące dzieci rodziców osadzonych w zakładach karnych, przyjęte przez Komitet Ministrów w dniu 4 kwietnia 2018 r.
- Zarządzenie nr 19 Dyrektora Generalnego Służby Więziennej z dnia 14 kwietnia 2016 r. w sprawie szczegółowych zasad prowadzenia i organizacji pracy penitencjarnej oraz zakresów czynności funkcjonariuszy i pracowników działów penitencjarnych i terapeutycznych oraz oddziałów penitencjarnych. Pobrane z: <https://edu.cossw.pl/file/redir.php?id=5752> (dostęp: 26.11.2020).

SUMMARY

The article presents the results of research on projects implemented in penitentiary institutions of the Czech Republic and Poland. The research was conducted among prisoners participating in programs in the field of integration of families with children under 15 years of age. The research method was a diagnostic survey. An analysis of their functioning in the conditions of prison isolation was made taking into account the relations between them and their relatives and children. The issue of provisions and legal regulations concerning the standards of penitentiary processes, including maintaining family ties, was also discussed. The results of the research confirmed the importance of contact with family and children and participation in family integration programs for inmates. The focus was put on one of the most important means of penitentiary influence which, in the current penitentiary reality, constitutes a prerequisite for succeeding in social inclusion and abandoning criminal activity. This is definitely a protective factor. The research is a valuable recommendation for the development of specific strategies of penitentiary proceedings aimed at strengthening the quality of the family system in a situation where parents are serving a prison sentence. The article also indicates outstanding penitentiary programs in the field of family integration implemented in prisons.

Keywords: prison isolation; family; child; family integration programs